

Józef Sądej

Podstawy prawne przejęcia nieruchomości ziemskich w Polsce w latach 1944-1950

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia 11,
225-235

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

JÓZEF SĄDEJ

*Podstawy prawne przejęcia nieruchomości ziemskich w Polsce
w latach 1944–1950*

Legal Grounds for the Taking Over of Landed Estates in 1944–1950

DEKRET O REFORMIE ROLNEJ

Ukształtowanie się zachodniej granicy Polskiej na Odrze i Nysie Łużyckiej oraz nad Bałtykiem wraz z Warmią na Północy stworzyło nową sytuację natury politycznej, gospodarczej, społecznej i prawnej. Wejście Polski na Ziemię Północne i Zachodnie było następstwem i wynikiem realiów II wojny światowej i układów międzynarodowych.

Po zakończeniu działań wojennych i włączeniu tych ziem do terytorium Polski rozpoczął się proces:

- a) przesiedlenia ludności niemieckiej do stref okupacyjnych Niemiec,
- b) osadnictwa ludności polskiej na tzw. Ziemiach Odzyskanych

Podstawowym aktem normatywnym regulującym stosunki własnościowe na Ziemiach Północnych i Zachodnich był dekret z dnia 6 września 1944 r.¹ Stwierdził on, że reforma rolna w Polsce jest koniecznością państwową i gospodarczą. Zarówno on, jak i instrukcje ukazujące się w okresie od 6 września 1944 r. do 6 września 1946 r. uściślały normy bądź wskazywały, jak należy je stosować.

Dekret PKWN z dnia 6 września 1944 r. wskazywał i uzasadnił:

- a) konieczność przeprowadzenia reformy rolnej,
- b) ukazywał przedmiot reformy rolnej,
- c) ukazywał zasadnicze kierunki tej reformy,
- d) ustanowił organ wykonawczy wprowadzający reformę w życie.

¹ Dz.U. 1945, nr 3, poz. 13.

Art. 1.1. powyższego dekretu stwierdzał, że reforma rolna w Polsce jest koniecznością państwową i gospodarczą. Będzie ona realizowana przy udziale czynnika społecznego, a więc odpowiednich komisji i organów do tego specjalnie powołanych. Gwarantowano istnienie gospodarstw rolnych jako prywatnej własności ich posiadaczy, gospodarstw rolnych, które będą zdolne do wydatnej produkcji. Koniecznością docelową przeprowadzenia reformy rolnej było upelnorolnienie istniejących gospodarstw karłowatych, małorolnych i średniorolnych. W dalszym etapie wprowadzenia reformy rolnej w życie zostały zarezerwowane odpowiednie tereny pod rozbudowę miast, kolonii mieszkaniowych, ogródków działkowych oraz tereny na potrzeby wojskowe, komunikacji publicznej lub melioracji.²

Jego art. 19. uchylał moc obowiązującą ustawy z dnia 20 grudnia 1925 r. o wykonaniu reformy rolnej,³ tym samym przedmiotem objętym przez tę reformę stały się nieruchomości ziemskie stanowiące własność Skarbu Państwa z jakiegokolwiek tytułu.⁴

Na Ziemiach Zachodnich i Północnych przedmiotem reformy rolnej stały się nieruchomości ziemskie, będące własnością obywateli Rzeszy Niemieckiej nie-Polaków i nieruchomości ziemskie obywateli polskich narodowości niemieckiej. Dalej przedmiotem dekretu są nieruchomości będące własnością osób skazanych prawomocnie za zdradę stanu, za dezercję, za jawne uchylanie się od służby wojskowej i za pomoc udzielaną okupantom ze szkodą dla Państwa lub miejscowej ludności. Zostały nim objęte nieruchomości ziemskie stanowiące własność lub współwłasność osób fizycznych lub prawnych, jeżeli ich łączny rozmiar przekraczać będzie 100 ha powierzchni ogólnej (własność tzw. obszarników i kułaków).

Wszystkie te wyżej wskazane nieruchomości według ustawy przeszły bezwzględnie bez żadnego odszkodowania i w całości na własność Skarbu Państwa.

Celem zasadniczym reformy rolnej w myśl dekretu PKWN było realizowanie przebudowy ustroju rolnego w Polsce, parcelacja wielkich i średnich nieruchomości ziemskich będących własnością prywatną ich właścicieli, przyspieszenie procesu osadnictwa na Ziemiach Zachodnich i Północnych.⁵

Wykonanie dekretu o reformie rolnej z dnia 6 września 1944 r. zostało zlecone Ministrowi Rolnictwa i Reform Rolnych, który delegował pełnomocników, mających za zadanie sporządzenie przy współudziale komitetów folwarcznych dokładnego spisu nieruchomości wraz z inwentarzem. Pełnomocników na szczeblu wojewódzkim oraz ich zastępców mianował Minister Rolnictwa

² Dz.U. 1945, nr 3, poz. 1,2.

³ Dz.U. RP 1926, nr 1, poz. 1.

⁴ Por. G. Labuda, *Polskie granice zachodnie*, Poznań 1971, s. 25–30.

⁵ M. Olechnowicz, *Akcja osadnicza Ziemi Zachodnich*, „Przegląd Zachodni” 1947, nr 3, s. 11–13.

i Reform Rolnych.⁶ Powołani też zostali pełnomocnicy na szczeblu powiatowym i gminnym oraz gminne komisje reformy rolnej, a także komisje podziału ziemi.

Procesem osadnictwa na Ziemiach Północnych i Zachodnich kierowało Ministerstwo Ziem Odzyskanych, które rozporządzeniem z dnia 1 grudnia 1946 r. powołało Delegata Ministra Ziem Odzyskanych.⁷ Instytucją współpracującą z Ministerstwem Ziem Odzyskanych był Państwowy Urząd Repatryacyjny (PUR). Jeszcze przed powołaniem Ministerstwa Ziem Odzyskanych kierował on na Ziemiach Zachodnie i Północne transporty Polaków z terenów Polski wcielonych do ZSRR, powracających z Niemiec i innych krajów Europy. Obszar b. Wolnego Miasta Gdańska nie został zaliczony do Ziem Odzyskanych i w myśl Dekretu z dnia 30 marca 1945 r. rozciągnięto na ten teren ustawodawstwo polskie.⁸

DEKRETY I ROZPORZĄDZENIA PRAWNE Z 1946 ROKU DOTYCZĄCE ZIEM ZACHODNICH I PÓŁNOCNYCH

Na podstawie zarządzenia z 15 lutego 1946 r. Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych powołało organ „Państwowe Nieruchomości Ziemskie”, którego zadaniem było grupowanie niezagospodarowanych majątków na Ziemiach Zachodnich i Północnych.

Ministerstwo Ziem Odzyskanych (MZO) w piśmie ogólnym z dnia 31 maja 1946 r. w sprawie akcji osadniczej podało projektowaną strukturę rolną na Ziemiach Odzyskanych.⁹ Komitet Centralny PPR w okólniku nr 20 z 15 czerwca 1946 r. polecił przyspieszyć akcję osiedleńczą na Ziemiach Odzyskanych.

MZO w okólniku nr 82 z 15 lipca 1946 r. podało zasady już opracowanego dekretu o osadnictwie na Ziemiach Odzyskanych i jego realizacji odnoszącej się szczególnie do władzy osiedleńczej, rolnej i PUR. Okólnik ten daje wytyczne odnośnie do odpowiedniego wykorzystania budynków, udzielania pomocy przy remoncie budynków i właściwego ich zagospodarowania, jak również uwzględnienia osadnictwa zawodów nierolniczych, szczególnie rzemieślników.¹⁰

Zarządzeniem MZO w porozumieniu z Ministerstwem Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 27 sierpnia 1946 r. rozpoczęto akcję uwłaszczeniową gospodarstw rolnych, wyjaśniono sprawę przeprowadzenia czynności przygotowawczych do uregulowania prawa własności w osadnictwie rolnym na obszarze Ziem Odzyskanych. Czynności przygotowawcze polegały m.in. na tym, że

⁶ Dz.U. 1945, nr 3, poz. 13; J. Dubiel, *Drogi rozwoju rolnictwa na Ziemiach Odzyskanych*, „Osadnik na Ziemiach Odzyskanych” 1947, nr 20/21.

⁷ Dz.U. MZO 1946, nr 15, poz. 232.

⁸ Dz.U. 1945, nr 11, poz. 57.

⁹ Dz.U. MZO 1946, nr 4, poz. 46.

¹⁰ Dz.U. MZO 1946, nr 7, poz. 114.

osadnicy mieli zgłaszać do odpowiednich Komisji wniosek o przyznanie im prawa własności użytkowanych obiektów.¹¹

Osadnik musiał wykazać się polskim obywatelstwem oraz we wniosku miał podać dane personalne swoje i członków rodziny, sposób objęcia gospodarstwa, obszar gruntów, wykaz budynków, wykaz inwentarza żywego i martwego oraz innych zasobów, w tym wyszczególnić inwentarz przywieziony i zakupiony oraz inne dokumenty, które uzasadniałyby prawo do otrzymania nieruchomości i warunków, na jakich osadnik chce otrzymać gospodarstwo, które objął.

Dnia 6 września 1946 r. wszedł w życie dekret o ustroju rolnym i osadnictwie na obszarze Ziemi Odzyskanych i byłego Wolnego Miasta Gdańska.¹² Określał on, że na Ziemiach Odzyskanych należało tworzyć gospodarstwa rolne o powierzchni od 7 ha do 15 ha, a gospodarstwa hodowlane o pow. do 20 ha. Gospodarstwa ogrodnicze nie większe niż obszar 5 ha, gospodarstwa specjalistyczne jak nasienne i szkółkarskie mogły wynosić nawet 20 ha. Działki pracownicze dla osadników rybackich i leśnych do 30 ha, dla rzemieślników wiejskich 2 ha, a dla pozostałych kategorii osadników i pracowników do 1 ha.¹³

Instrukcja z dnia 13 listopada 1946 r.¹⁴ wyjaśniała dodatkowo, że należy przyjmować wnioski dotyczące wszystkich nieruchomości położonych na terenie wsi, takich jak młyny, działki leśne oraz wody to znaczy stawy i jeziora. Nie przyjmowano wniosków na budynki przeznaczone dla większych przedsiębiorstw o charakterze przemysłowym, przeznaczonych na mieszkania służbowe dla pracowników i obiekty przewidziane na cele publiczne. Przedmiotem nadania mogły być tylko nieruchomości o ustalonych granicach. Proces regulacji gruntów i wyznaczanie granic przez geodetów była to praca obliczona na kilka lat.

Aby nadawanie nieruchomości odbywało się sprawnie, uwłaszczenie rozłożone zostało na trzy fazy:

1. Wyznaczenie nabywcy gospodarstwa w drodze orzeczenia, zwanego aktem nadania, który nie przenosił własności.

2. Orzeczenie i ustalenie ceny gospodarstwa, jeżeli gospodarstwo nie było fizycznie wydzielone.

3. Orzeczenie o wykonaniu aktu nadania przenoszące własność.

Prawa wynikające z aktu nadania miały charakter osobisty, niezbywalny i niedziedziczny. Według dekretu z dnia 6 września 1946 roku osadnik nie mógł gospodarstwem w sposób dowolny rozporządzać.¹⁵

¹¹ Dz.U. MZO 1946, nr 9, poz. 157.

¹² Dz.U. 1946, nr 49, poz. 279.

¹³ Por. H. Lipiński, *Polska bibliografia socjologiczna problematyki rodziny za 1945–1968 r.*, „Ateneum Kapłańskie” 1970, nr 6, s. 256–309.

¹⁴ Dz.U. MZO 1946, nr 15, poz. 233.

¹⁵ P. Dziurzyński, *Osadnictwo rolne na Ziemiach Odzyskanych*, Warszawa 1983, s. 107–117.

W razie śmierci osoby, która otrzymała gospodarstwo z uwłaszczenia, członkowie rodziny pozostający ze zmarłym we wspólnocie gospodarczej mieli pierwszeństwo przed wszystkimi innymi do otrzymania na własność tego samego gospodarstwa. Jeżeli zaś osadnik otrzymał orzeczenie o wykonaniu aktu nadania, gospodarstwo było jego własnością i było przedmiotem dziedziczenia. Osoba, która otrzymała akt nadania, była zobowiązana prowadzić gospodarstwo osobiście lub przez członków swojej rodziny, żyjących z tą osobą we wspólnocie gospodarczej. W chwili otrzymania orzeczenia o wykonaniu aktu nadania wymogi te przestały obowiązywać. Jeżeli osadnik nie spełniał wymagań zgodnych z dekretem z dnia 6 września 1946 roku, wówczas powiatowa komisja osadnictwa rolnego mogła cofnąć w konkretnym przypadku akt nadania, zwracając osadnikowi nakłady konieczne i użyteczne dokonane w czasie korzystania z gospodarstwa.

Osoba, która otrzymała akt nadania, mogła do czasu wydania orzeczenia o wykonaniu aktu nadania zrzec się nadanego jej gospodarstwa z obowiązkiem przekazania go władzy rolnej. Do władzy rolnej należało wydanie decyzji o ustaleniu ceny i określeniu granic gospodarstwa oraz orzeczenia o wykonaniu aktu nadania i wykonaniu wszystkich czynności niezbędnych dla przygotowania gospodarstw do nadania. Pozostałe czynności związane z aktem nadania należały do władzy osiedleńczej.¹⁶

Do zapasu ziemi z przeznaczeniem na osadnictwo należą wszystkie nieruchomości ziemskie z wyjątkiem stanowiących własność osób fizycznych, tj.:

- a) polskiej ludności rodzimej,
- b) obywateli Rzeszy Niemieckiej narodowości prześladowanych,
- c) ludność czeskiej, żydowskiej i obywateli państw sprzymierzonych oraz neutralnych.

Do zapasu ziemi zostały włączone nieruchomości ziemskie należące do osób prawnych, a w szczególności do samorządu terytorialnego i związków religijnych. Lasy i grunty leśne o powierzchni powyżej 25 ha nie należały do zapasu ziemi, mogły być jednak włączone tam, gdzie sytuacja gospodarcza za tym przemawiała.

Dla sprawnego i prawidłowego przeprowadzenia akcji przyjmowania wniosków i wydania aktów nadania Minister Ziem Odzyskanych rozporządzeniem z dnia 1 grudnia 1946 r. powołał Delegata Ministra Ziem Odzyskanych.¹⁷

Do zadań i uprawnień tego Delegata należały:

1. Kontrola działalności Wydziałów i Referatów osiedleńczych, powiatowych i wojewódzkich PUR.
2. Wykonywanie nadzoru nad pracami Komisji wnioskowych oraz powiatowych i wojewódzkich Komisji osadnictwa rolnego.
3. Ustawa o przyjęciu dóbr martwej ręki.

¹⁶ J. Pilecki, *Pomoc państwa w 1948 r. na odbudowę zagród na Ziemiach Odzyskanych*, „Osadnik na Ziemiach Odzyskanych” 1948, nr 6, s. 5–6.

¹⁷ Dz.U. MZO 1946, nr 15, poz. 232.

Dekret o Reformie Rolnej z dnia 6 września 1944 r. w art. 2.1 mówi m.in. o położeniu prawnym nieruchomości ziemskich, należących do Kościoła katolickiego lub gmin wyznaniowych innych wyznań – orzeknie Sejm Ustawodawczy.¹⁸

Wraz z rzeszą przesiedleńców z terenów zaburzańskich, Polesia, Wołynia, Wileńszczyzny, Lwowa i Podola na Ziemię Zachodnie i Północne przybywali duchowni wraz z wiernymi różnych wyznań i obrządków. Najliczniejszą grupę stanowili katolicy obrządku wschodniego i zachodniego, prawosławni, wyznania mojżeszowego i inni. Zajmowano kościoły zazwyczaj poprotestanckie oraz obiekty, które miały służyć jako mieszkania dla duchownych, czy też zostały zaadoptowane na inne cele, związane z funkcjonowaniem kościołów i różnymi formami kultu religijnego. Dekret PKWN z 6 września 1945 r., jak też dekret z 8 marca 1946 r. nie uregulowały prawnie zasiedlenia ponemieckich nieruchomości ziemskich oraz ponemieckich obiektów będących własnością niemieckich związków wyznaniowych takich, jak: kościoły, kaplice, domy i sale modlitwy, cmentarze grzebalne, użytkowe budynki mieszkalne, tereny będące we władaniu kościołów czy też działki budowlane. Nie rozstrzygnął również kwestii ponemieckich majątków kościelnych dekret z 6 września 1946 r.¹⁹

Dekret z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i ponemieckich²⁰ wyjaśnia co następuje i podaje do wiadomości Episkopatu Polski stanowisko prawne Rządu PRL w tej kwestii:

1. Stan majątkowy osób prawnych na Ziemiach Odzyskanych regulują: (dekret z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i ponemieckich²¹ oraz dekret z dnia z 6 września 1946 r. o ustroju rolnym i osadnictwie na obszarze Ziemi Odzyskanych i b. Wolnego Miasta Gdańska.²²

2. Zgodnie z dekretem z dnia 8 marca 1946 r. majątek niemieckich i gdańskich osób prawnych przeszedł z mocy samego prawa na rzecz Skarbu Państwa z wyjątkiem majątku niemieckich i gdańskich osób prawnych prawa publicznego.

3. Przez polskie osoby prawne prawa publicznego, o których mowa w art. 3. ustawy 4 i 6 wyżej wymienionego dekretu należy rozumieć związki samorządu gospodarczego jak ubezpieczalnie społeczne, izby rzemieślnicze, izby lekarskie itp.

4. Związki religijne (wyznania) uznane, o uregulowanym stosunku do Państwa i ich osoby prawne, a więc również Kościoły katolickie, nie są osobami prawa publicznego, o których mowa w art. 2. ustawy 4. i 6. ww. dekretu.

5. W świetle wyżej cytowanych przepisów majątek niemieckich kościołów i związków religijnych prawnie uznanych i posiadających w Rzeszy Niemieckiej

¹⁸ Dz.U. 1945, nr 3, poz. 13.

¹⁹ Por. S. Wszyński, *Dziela zebrane*, t. 1, Warszawa 1991, s. 253–254.

²⁰ Dz.U. 1946, nr 13, poz. 87.

²¹ Dz.U. 1946, nr 13, poz. 87.

²² Dz.U. 1946, nr 49, poz. 279.

osobowość publiczno-prawną, nie przeszedł z mocy samego prawa na rzecz Kościołów i związków religijnych w Polsce.

6. Rada Ministrów dotychczas nie powzięła, jak tego wymaga art. 2. ustawy 4. dekretu z dnia 8 marca 1946 r., uchwały oznaczającej osobę prawną, na której własność miał przejść ponemiecki majątek kościelny na Ziemiach Odzyskanych (Dekret z dnia 8 III 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich).²³ Wobec tego majątek ten na podstawie zasady ogólnej, jako majątek ponemiecki, przechodzi z mocy prawa na własność Państwa Polskiego.

7. Jedynie państwo poprzez swoje organa dysponuje i orzeka w oparciu o art. 7. i 12. cytowanego wyżej dekretu o przeznaczeniu ponemieckiego majątku kościelnego, wydając odpowiednie decyzje i wyrażając zgodę na przekazanie polskim kościelnym osobom prawnym w zarząd i użytkowanie tych lub innych wolnych obiektów sakralnych lub gospodarczych, stosownie do koniecznych i uzasadnionych potrzeb osób zainteresowanych, oraz na ich należycie umotywowane wnioski.

Ustawa z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzenia Funduszu Kościelnego.²⁴ We wstępie do tej ustawy prawodawca odwołuje się do Dekretu PKWN z 6 września 1944 r., który zapowiadał prawne uregulowanie nieruchomości ziemskich, należących do Kościoła katolickiego lub gmin wyznaniowych innych wyznań przez Sejm Ustawodawczy. W wykonaniu tej zapowiedzi, celem usunięcia pozostałości przywilejów obszarniczo-feudalnych w dobrach martwej ręki oraz celem materialnego zabezpieczenia duchowieństwa stanowi się co następuje: Art. 1.1. – wszystkie nieruchomości ziemskie związków wyznaniowych przejmuje się na własność państwa.²⁵ Już w preambule do ustawy prawodawca stawia sobie dwa cele:

1. usunąć przywileje obszarniczo-feudalne, do takich zalicza posiadanie nieruchomości ziemskich przez Kościół rzymskokatolicki i inne wyznania.²⁶

2. chce zrekompenzować zajęcie tych nieruchomości przez utworzenie tzw. Funduszu Kościelnego, który byłby przeznaczony na cele charytatywne i związane z utrzymaniem i obsługą kościołów.

Art. 9.1. Fundusz Kościelny świadczyć będzie na następujące cele:

1. utrzymanie i odbudowa kościołów,
2. udzielanie duchownym pomocy materialnej i lekarskiej oraz organizowanie dla nich domów wypoczynkowych,
3. objęcie duchownych ubezpieczeniem chorobowym na koszt Funduszu Kościelnego w przypadkach uzasadnionych,

²³ Dz.U. 1946, nr 13, poz. 87.

²⁴ Dz.U. 1950, nr 9, poz. 87.

²⁵ Dz.U. 1950, nr 9, poz. 87.

²⁶ Por. H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim*, Warszawa 2000, s. 29; Por. J. Wolny, *Księga sapieżyńska*, t. II, Kraków 1981, s. 524.

4. specjalne zaopatrzenie emerytalne społeczne zasłużonych duchownych,
5. wykonywanie działalności charytatywno-opiekuńczej.

Art. 9.2. Rada Ministrów może rozszerzyć zakres celów Funduszu Kościelnego również na inne potrzeby kościelne i charytatywne.²⁷

Art. 4.1. tejże ustawy mówi: „Nieruchomościami ziemskimi związków wyznaniowych w rozumieniu niniejszej ustawy są wszelkiego rodzaju nieruchomości ziemskie, należące do kościoła lub innego związku wyznaniowego albo do ich instytucji, zakładów, zakonów, zgromadzeń lub jakichkolwiek innych jednostek organizacyjnych i organów, bez względu na ich formę prawną oraz cele na jakie dotychczas obracane były dochody z tych nieruchomości”.

Analizując treść ustawy z dnia 20 marca 1950 r.,²⁸ dotyczącej przyjęcia nieruchomości kościelnych przez państwo, jako dóbr martwej ręki, żaden z jej artykułów nie wspomina o poniemieckich dobrach kościelnych na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Tym samym ustawodawca podtrzymuje w mocy Dekret z dnia 8 marca 1946 r., w myśl którego dobra i nieruchomości ziemskie stanowiące majątek niemieckich kościołów i związków religijnych przeszły na własność Państwa Polskiego.²⁹

Kościół katolicki w tym czasie nie miał osobowości prawnej w PRL. Ustawa z dnia 8 marca 1958r. o uregulowaniu stanu prawnego mienia pozostającego pod zarządem państwowym (Dz.U. 1958, nr 11, poz. 37) potwierdziła stan prawny dotyczący władania państwa mieniem poniemieckich kościołów i związków wyznaniowych.

W myśl ustawy z 8 marca 1946 r. oraz po ukazaniu się ustawy z dnia 8 marca 1958 r. odpowiednie organy gospodarki komunalnej, mieszkaniowej i Prezydium Rad Narodowych otrzymały szczególne uprawnienia do dysponowania kościelnym mieniem poniemieckim jako mieniem państwowym, co prowadziło do zaostrożenia się stosunków na polu Kościół–Państwo.

Często zdarzało się, że administracja przydzielała np. mieszkania zajmowane dotychczas przez duchownych osobom świeckim. Minister Gospodarki Komunalnej w dniu 23 kwietnia 1959 r. wydał Pismo okólne nr 20, powołując się na Dekret z 8 marca 1946 r.³⁰ w sprawie poniemieckich majątków kościelnych na Ziemiach Zachodnich, w którym wyjaśnia między innymi: majątek Kościoła rzymskokatolickiego względnie Kościołów ewangelickich i ich instytucji na Ziemiach Zachodnich, jako mienie niemieckich kościelnych osób prawnych prawa publicznego, nie przeszedł z mocy samego prawa na własność odpowiednich polskich kościelnych osób prawnych, ponieważ Rada Ministrów dotychczas nie podjęła uchwały oznaczającej osobę prawną, na której własność ma przejść majątek.

²⁷ Dz.U. 1950, nr 9, poz. 87.

²⁸ Dz.U. 1950, nr 9, poz. 87.

²⁹ P. Raina, *Kościół w PRL. Dokumenty*, t. I, Poznań 1994, s. 391.

³⁰ Dz.U. 1996, nr 13, poz. 87.

Związki wyznaniowe prawnie uznane w Polsce, a do tych należą między innymi Kościoł rzymskokatolicki i Kościoły ewangelickie, nie mają osobowości publiczno-prawnej i z tego tytułu nie są odpowiednimi polskimi osobami prawnymi, o których mowa w art. 2. ustawy 4. i 6. cytowanego dekretu (Okólnik nr 20 z 23 kwietnia 1958 r. wydany przez Ministra Gospodarki Komunalnej).

Na tle interpretacji treści Dekretu z dnia 6 września 1946 r.³¹ rozgorzała pomiędzy zwierzchnikami Kościoła rzymskokatolickiego a władzami PRL prawdziwa polemika. Na okólnik ministra gospodarki komunalnej Stanisława Sroki odpowiedział sekretarz episkopatu Zygmunt Choromański, uzasadniając legalność działalności Kościoła odnoszącą się do przejęcia poniemieckich nieruchomości kościelnych.³² Na pismo to z kolei odpowiedział pełnomocnik rządu do spraw stosunków z Kościołem minister Jerzy Sztachelski pismem z dnia 30 lipca 1959 r. nr 1-33/SM-185/59. W piśmie tym czytany między innymi:

„Państwo nie ma podstaw ku temu, ażeby obecnie stwarzać Kościołowi i duchownym wyjątkowej, uprzywilejowanej sytuacji na Ziemiach Zachodnich. Przywilej taki nie miałby uzasadnienia w działalności i postawie kleru na Ziemiach Zachodnich, które wyrażają się w szczególnie licznych na tych Ziemiach przypadkach budzenia fanatyzmu religijnego wobec niewierzących lub innowierców, zajęć na cmentarzach, wrogiego inspirowania kleru na narodach diecezjalnych, bezprawnego zajmowania różnych obiektów użyteczności publicznej przez instytucje kościelne.

Z wyżej przytoczonych względów nie mogę przyjąć argumentacji wyrażonej w pismach Księży, Biskupów i z całym naciskiem podkreślam, że władze państwowe wykonywać będą swe uprawnienia, wynikające z prawa własności Państwa na Ziemiach Zachodnich”.

Pismo ministra Sztachelskiego ma raczej charakter polemiczno-propagandowy, niż prawny. W imieniu Episkopatu sekretarz biskup Zygmunt Choromański w liście z dnia 29 września 1959 r. skierowanym do ministra Sztachelskiego pisze między innymi: „Episkopat nie może przyjąć interpretacji Urzędu do Spraw Wyznań i okólnika Ministra Gospodarki Komunalnej nr 20 jako, że są niepraworządne i sprzeczne z obowiązującym stanem prawnym”. W grudniu 1959 r. Parafia Rzymskokatolicka św. Piotra i Pawła w Gliwicach podała do sądu Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Wydział Społeczno-Administracyjny w Katowicach o ustalenie prawa własności nieruchomości. Sprawę tę rozpatrywał Sąd Najwyższy. Przedstawione składowi siedmiu sędziów do rozstrzygnięcia pytanie prawne dotyczy kwestii wykładni ustawy 4 art. 2. Dekretu z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich,³³ czy jednostki organizacyjne związków wyznaniowych działających na obszarze PRL mogą być uważane za odpowiednie osoby prawne w rozumieniu cytowanego przepisu.

³¹ Dz.U. 1946, nr 49, poz. 279.

³² Por. A. Nowakowski, *Administracja spraw wyznaniowych w powojennej Polsce*, „Kościoł i Prawo”, t. XIII, Lublin 1998, s. 28–32.

³³ Dz.U. 1946, nr 13, poz. 87.

Zagadnienie to było rozważane w orzecznictwie Sądu Najwyższego w orzeczeniu z dnia 11 września 1958 r.,³⁴ w orzeczeniu z dnia 3 grudnia 1958 r.,³⁵ w orzeczeniu z dnia 17 czerwca 1959 r.³⁶

W konsekwencji Sąd Najwyższy w swoich orzeczeniach uznał, że majątek niemieckich i gdańskich osób prawnych prawa publicznego nie przeszedł w świetle art. 2. ustawy 4. wspomnianego Dekretu z mocy samego prawa na Kościół rzymskokatolicki względnie jego organizacje. Sąd orzekł, że Kościół rzymskokatolicki w Polsce Ludowej nie jest osobą prawną prawa publicznego.³⁷

Orzeczenie Sądu Najwyższego było niekorzystne dla Kościoła. Dało ono Rządowi podstawę do podjęcia kolejnych działań przeciwko Kościołowi. Jeżeli w latach poprzednich państwo nie zgłaszało żadnych roszczeń wobec kościołów, kaplic i plebanii, to po uchwale Sądu Najwyższego władze uznały, że również te nieruchomości jako majątek ponemiecki stanowią własność państwa. Władze lokalne przystąpiły do żądań czynszu, zakazanego pobierania podatku od nieruchomości, odmówiono przyjmowania ubezpieczenia na wypadek pożaru.

Polemika pomiędzy Kościołem a Państwem toczyła się nadal. Konflikt częściowo przygasł po uznaniu przez Rząd RFN w listopadzie 1970 r. granicy na Odrze i Nysie i po podpisaniu porozumienia w tej sprawie pomiędzy Rządem PRL a Rządem RFN.

Sprawę przejęcia nieruchomości rolnych na Ziemiach Zachodnich i Północnych częściowo regulowała ustawa z dnia 26 października 1971 r. o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych.³⁸ Całokształt prawnego załatwienia przejęcia mienia ponemieckiego należącego do Kościoła i instytucji kościelnych w Rzeszy Niemieckiej na rzecz Kościoła rzymskokatolickiego dokonało się po przyznaniu Kościołowi rzymskokatolickiemu osobowości prawnej i po wejściu w życie ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.³⁹

Podsumowując zagadnienie przyjęcia nieruchomości ziemskich na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1944–1950 r. można stwierdzić, że przyjęcie to dokonało się na trzech płaszczyznach prawnych.

1. Państwo jako podmiot osobowości prawnej wg. ustaw przejęło całość majątku ponemieckiego. Z kolei rozdzieliło ten majątek w oparciu o utworzone przepisy i dekrety, przekazując majątek ponemiecki w zarząd lub wieczyste użytkowanie:

³⁴ Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 11 września 1958 r., sygn. 2 CR 576/58.

³⁵ Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 3 grudnia 1958 r., sygn. 4 CR 93/58.

³⁶ Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 17 czerwca 1959 r., sygn. 2 CR 162/59.

³⁷ Por. J. Krukowski, *Kościół i Państwo*, Lublin 2000, s. 233–243; Por. A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970 r.*, Kraków 1995, s. 25.

³⁸ Dz.U. 1971, nr 27, poz. 250.

³⁹ Dz.U. 1989, nr 29, poz. 154.

- a) osobom fizycznym,
- b) osobom prawnym,
- c) instytucjom posiadającym osobowość prawną i podmiotom gospodarczym stosownie do ich potrzeb,

d) Kościół katolicki niemający osobowości prawnej na wskutek negatywnego ustosunkowania się władz PRL nie mógł przejąć prawnie mienia poniemieckiego należącego do Kościoła i instytucji kościelnych w Rzeszy Niemieckiej. Kościołowi katolickiemu w Polsce przyznano poniemieckie majątki kościelne po uzyskaniu przez Kościół Katolicki osobowości prawnej i po wejściu w życie ustawy z dnia 17 maja 1989r.⁴⁰

Obecnie staje pod znakiem zapytania własność majątków, które były poniemieckimi, w PRL. Prawo rolne Unii Europejskiej nie uznaje poza własnością prywatną, ani wieczystego użytkowania, ani innych tytułów usurpujących sobie prawo właściciela jakie miały miejsce w ustawodawstwie PRL.

SUMMARY

After the war with Germany ended in 1945, the Western and Northern Territories were incorporated into Poland. Of these territories voivodships (provinces) of Wrocław, Zielona Góra, Szczecin and Koszalin were established in the West of Poland and the Olsztyn voivodship in the North. The German population that inhabited these territories after 1945 were resettled to the occupation zones in Germany. The process of resettling the Polish population to the so-called Regained (Western and Northern) Territories began. Ownership relations in the Western and Northern Territories were regulated by the PKWN (Polish Committee of National Liberation) decree of 6 September 1944 and instructions based on the decree. The assigning of landed property (farms) was executed in three stages:

1. Assigning of the farm acquirer by way of decision, called the act of endowment, which did not transfer landed property ownership.
2. Decision and setting of the farm's price if the farm was not actually separated.
3. Decision about the execution of the act of endowment that transferred ownership.

The PKWN decree of 6 September 1944 as well as the decree of 6 September 1945 did not decide the issue of former German church property.

On the basis of the decree of 8 March 1946, the property of former German religious unions such as churches, chapels, houses and rooms for worship, burial cemeteries, lands held by churches and building plots were taken over under the law by the State Treasury. This legal decision caused considerable confusion, fear and conflict situations in the relations between church and State in the Polish People's Republic.

The entirety of legal settlement of the issue of taking over the former German property belonging to church and church institutions in the Third Reich on behalf of the Roman Catholic church in Poland was carried out after Poland's Roman Catholic church was granted the status of legal person and after entry in force of the law of 17 May 1988 concerning the relationship between the State and Roman Catholic church in the Polish People's Republic.

⁴⁰ Dz.U. 1989, nr 29, poz. 154.